

ԲԸՐՈՑՆԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

ժԷ. ՏԱՐԻ 1903

Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 ռբ.:
 Անցանմայ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 ռբ. 50 ւ.:
 Մեկ թիւ կ'արժէ 1 ֆր. — 50 ւ.:

ԹԻՒՆ 8, 9
 ՕԳՈՍՏՈՍ, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Ո Ր Մ Ո Ր Մ Ն Ն Ս Ն

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՈՍԿԵՐՈՐԵՆ ՀՈՅՐԵՆ ՌԵԳԻՐԸ

2179

յս ծանօթ պայքարին մէջ՝
 ԴՐԵԳԻՐԸ ԲԵՐՈՐԸ,
 ԸՆԴՀԱՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ
 մտաւ. բայց խնդրին
 կարեւորութիւնը նկատ
 արեւմտեան իշխանութիւն
 քաղաքացիական պայքարին
 մէջ չունին. «Հանա
 դէս Զմարտայ» մինչեւ
 Տիմայ զգուշացաւ. —

դժբաժանութիւն այս խնդրին միջամտաւ ըլլալէ, բայց
 աղէն ու ձախէն՝ այս ոչ-միջամտութիւնը տկարու
 թեան կասկածներ զարթունցանելով, եւ հարիւ
 րաւոր նամակներով՝ «Հանդէսին» ձեռքբերութիւն
 անմիջական նկատուելով, ստիպուած ենք այս
 անգամ՝ սկիզբ ընել՝ եւ քանի մը խօսքով լրել
 «Բազմակէտին» մէկ յօդուածագրին — nomina
 sunt odiosa — այս նիւթիս նկատմամբ գրած
 ներքէ: Պիտի ջանանք այս խնդիրը միշտ գիտական
 բարձրութեան մէջ պահել, թէպէտ «Բ.», յօ
 դուածագրին պատճառաբանութեան եղանակը՝
 սրբիչ կերպ պատասխանել մ'արժանի էր:

Սկիզբը ուրեմն:

ՃԿ

Հնորհակալութիւն «Բ.» Եօդուածագրին,
 որ այս անգամ արտաքուր կարգի դիրքացուց մեր
 գրական պայքարը: «Սուրհանդակին» մէջ (Թիւ՝
 1236, 7, 8, 9) հրատարակուած յօդուածներու
 շարքին մէջ՝ «Սանահայցիին» (1) ինչպէս հա
 րուածներէն, (այսպէս կ'ըսէ «Բազմ.» Մայիս-Յու
 նիս թուին մէջ՝ էջ 264), մինչ ուրիշները Եօ
 դուածագրին խօսքով՝ «Լեւոն», ինչքան — լեւոն
 կ'երեւայ, եւ քիչ շատ ուշաբերած: Սոյն յօդու
 ածին մէջ չկան այն դիւցալներգական apotheose
 ները՝ խառն հայերէն գրոյներու նկատմամբ. Պր.
 Ա. Երիցեան գեանէ գետին չի քաշկառուիր՝ իւր
 իրաւունքն եւ արդեւ դատարկութեան համար: «Հայ
 կին» մեծապատիւ հեղինակը, «Տեղեկացայ», թարգ
 մանիչը, «Սիրտանի» գրողը, եւայլն, Երեւանի աւելի
 քան հայագրանքին չեն համարուիր այլ եւս. ու
 կեղարու հայերէնի վատարան՝ Հանդիւն ան
 դունդները չի փոխադրուիր: Թաթուլ Սանահայց
 ցիւն հայերէն արուած պատասխանին մէջ՝ «Բա
 րազուր» եւ մեծաշահու գիտահարութիւնները չեն
 լսուիր:

Բայց կայ ցաւալի կէտ մը:
 Ոսկեգրու հայերէնի ծանօնութիւն եւ յօ
 ւանդութիւնը նկատմամբ՝ «Բազմակէտին» մեծապ. Եօ
 դուածագրին իր պահէ լուսութիւն մը, որ շատ նշա
 նակալից է, եւ մեծահատոր գրուածներէ աւելի
 բարձրաձայն կ'աղաղակէ թէ «Նկարագրի յաւանգ
 ցիւն, Գր. Հ. Քաղէնսի» «Հարաւորութիւն» յաւանգ
 ցիւն եւայլն վերապա են յօդուածագրին ուշա
 գրութիւնէն...

Թաթուլ Սանահայցին խնդրած էր. «Պէտք
 է ուղղործութիւն» ոսկեգրու հայերէնին ծանօնութիւն եւ
 իրիւրը՝ նկատմամբ՝ նախ եւ յառաջ որոշ գաղա
 փար մը յայտնել «Սուրհանդակ» Թիւ. 1238),
 Չկայ այսպիսի բան մը: Փոխարէն կայ քաղաք
 դարձուածք մը մեծապ. Եօդուածագրին քով. մատ

նաշարի հաստ գրեթե շուքին տակ զօրացրել տալիս, զորոյցներու տկարութիւնը, Ի հարկէ, ոսկեգարու հայերեւի խնդիրը հասկեցող փորձաթիւ մասնազաններէ զատ՝ հարկ է — շլացնել խնդրէն չհասկեցող արարեաններու խմբեր ալ. եւ շլացնել «Յեռնաօրէն» (տես «Արեւելք» Մայիս 19)։ Բայց «Ճեռնաօրէն» գրուած ըլլալը ճեռնահասներ պիտի գտնեն միայն...

Տեսնենք։
«Բազմալեզու» մեծագ. Թոգրածագիրը՝ պաշտպանել ուզած է — coûte que coûte — իւր կարծիքը բնագէտ Պր. Ա. Երեցեանի եւ Թ. Անանդազաւի։ «Ինկլիստներով գիւրին է, կ'ըսէ, գիտնականի եւ լեզուագետի դիմակ շորթէ, բայց սպեք է մտածել որ այդ դիմակը օրին մէկ կարող է մասնաւոր լուրջ քննադատութեան ճիւղներուն», — անտարակից 2—3 տարիէ ի վեր «Բզմլ»-ի եւ «Գեղունայ» մէջ տպուած տեսակ մը «լուրջ քննադատութեան» ճիւղներուն, թէ լեզուագետ եւ Թաթուլ Անանդազիւն ահա՛ կը հաստատէ հրապարակաւ եւ պատաստէ մրցութեան մանկու՝ դիմակներ շորթել ուզող շատ մը «լուրջ քննադատներու» հետ, թէ յուշարեւել, թէ լատիներէն, թէ գաղղիերէն, թէ գերմաներէն, եւ թէ մանաւանդ հայերէն լեզուներու մէջ։ Այս անցողիկն է։

Դառնանք բուն խնդրին եւ տեսնենք «Թաթուլ» Անանդազիւն ոսկեգարու սխալները որ հրատարակուեցան թէ «Բազմալեզու» մէջ եւ թէ առանձին տեղաբնակներով՝ նորանոր ընթերցողներու հրամցուեցան։

Ա. «Ստեպ ասեպ օփէր զերեւ»։ Այս ասացուածքը ոսկեգարան չէ, այլ այն Լատիվերտացին է (տես էջ 97, տպ. վնէ.) որուն ջով կը բողբէ գնել Հ. Բազմալեզուն աշտուր... (շատ էր Թ. Անանդազիւն «Ստեպալեզու» մէջ)։ Ասոր դիմացը քիչ ապացոյց կը բերէ մեծագ. Թոգրածագիրը՝ ցոյց տալու համար որ բառը կրնայ ոսկեգարան համարուիլ։ Կը դիմէ իւր օպիտրեւն աղբիւրներուն, այսինքն՝ Հայկազեան բառարանին եւ ցոյց կու տայ որ այս բառը — ՄԻԱՅՆ Լատիվերտացին չէ գործածողը, այլ — ասորափ — օսկեգարան չնոյն ուրիշ մատնագիրներ ալ։ Ասոր կ'ըսէ ուսմիր՝ «շամիրու գարնանը, որ սառը չլորի»։ Ես կ'ըսեմ, «ոսկեգարան չէ՛ այս բառը, մեծագ. Թոգրածագիրը» փոխանակ ցոյց տալու որ ոսկեգարանն է, յառաջ կը բերէ Հայկազեան բառարանէն — Փրիններ, Խաբեաններ, Մաշտոցներ եւ գեւ չեմ գիտեր ինչեր, որանց օգնել ու օպիտրու — հեղինակէն չէ։ Կըցաւ ցոյց տալ Թոգրածագիրը թէ օպիտրուէն է բառը։ Մասնաւոր թէ ինչմէ առիթ յեռնաօրէն օպիտրուցող թէ օսկեգարան չէ այս բառը։ Երբ զօրաւոր կ'ըլլար Թոգրածագիրն ցուցումը, երբ 405—450 ժամանակամիջոցին մէջ եղած ոսկեգարու մատնագրութեան կարեւոր վկայութիւն է, յառաջ բերել. բայց այս փայտ-թիւնն օպիտրեւն է գտնել։ Թաթուլ Անանդազիւն աղբիւրը Հայկազեան բառարանը չէ։ Իսկ «Բազմալեզու» մեծագ. Թոգրածագիրը միայն Հայկազեան բառագրէն գիտէ՝ օպիտրու բառին

Լատիվերտացւոյն մէջ գործածուած ըլլալը։ Բայց քիչ մը — բայց շատ քիչ — օպիտրուէն փոխառելի՛ ուղղամտութեամբ, կրնար Թոգրածագիրն իմանալ թէ Հայկազեան բառագիրը ծանօթ է Անանդազիւն, ուստի եւ Փրիններն, Խաբեաններն եւ այլն կրնար տեսած ըլլալ. բայց տեսնելն ետքն ալ ինչն չէ յիշատակած։ Հոս է գտնուելը։ Թաթուլ չէ յիշատակած այն Փրիններն եւ այլն, որովհետեւ մեծագ. Թոգրածագիրը կը յոռոյրը յերիցանի գէմ, թէ «այդ մեծ մարդուն» («Հայկի հեղինակին» աթոռը) Լատիվերտացին (!) չէր պիտի գնէր,» եւ Թաթուլ ցոյց տուաւ «Ստեպալեզու» մէջ, թէ «այս, Լատիվերտացւոյն եւ բնակեցող ջով է անոր աթոռը», Արդ եթէ աղօթոյց բուած բառին զօրութիւնը կը հասկընայ Թոգրածագիրը, այն ատեն ոչ կ'ըսէ միշտ բառակաւ եր լատիվերտացւոյն տալու... Կայ երկրորդ պատճառ մըն ալ. մեր միայն Լատիվերտացին յիշելուն պատճառն էր՝ մեր այս գրքին էջերը ժամանակին նշանակած ըլլալը, եւ օպեցներ էջերով խօսել որպէս զե հառուածն ասուցիւ «Ճեռնական» ըլլալ։

Ուստի բարեհաճ թող մեծագ. Թոգրածագիրը ընթերցի իր գործին մէջն այս խօսքը. «Տեսնուեցաւ՝ ըստ բառակալին» որ միշտ Լատիվերտացին չէ որ գործածեւր է օպիտրու, Այսպէս՝ օպիտրու Լատիվերտացին, բառն չէ Թ. Անանդազիւն. թող հաճի ընթերցել, եթէ անկեղծօրէն վիճաբանուիլ կ'ուզուի։ Թող հաճի ընթերցել նոյնպէս Յովն բառը, որ կայ նոյնպէս ընթերցել Հայկազեանին մէջ, եւ գնէ լավը։ «Մեկնալեզու» Երեցեան, ապա թէ ոչ՝ ընթերցող ոչ-մասնագետներէն շատերը — եւ ասոր լեզուն կը կազմեն — կրնան լուրջել, եթէ վերջիւ չեալ յօդուածով այս վերջին նորագիրը բառը գիտուած չէ. վասն զի Յովնայ գէղը — օպիտրուէն է. բայց ոչ՝ Խաբեանը բառն միշտ յիշուի։

Հաճի թող ընթերցել նոյնպէս, «ոչ այնու կը գաւ. դրի օպիտրու» բառը ըլլալէ (օպիտրու). բառը չէ որ գրուած մը ոսկեգարանի կ'ընէ, Այն, այն, բառն է, երբ —) այս բառը չէր կրնար գործածուիլ օպիտրու — ծանօթ. ք) եւ բառը հայերէն չէ, գ) երբ շատ մը նոյնապէսներն կան համազօր եւ աւելի գեղեցիկ, ինչպէս վեր, վերջել, գերեւ, օպիտրու եւ այլն։

Քիչ մը լեզուագիտութեան դիմենք։ Ստեպի է սեմական՝ օպիտրու բառը, որ ասորական Գործը Աւաբերցի մէջ (Վլ. ԺԸ. 18) գրուած է յն. ἐχειροτο բառին դիմացը (տես Armenische Studien, Lagarde, բառ. 1970. եւ Arm. Gram. [Hübshmann] բառ. 105, էջ 316). արդ հայերէն ունի նոյն տեղէն փոքրիկ. «ժողովը զգուսի ի կենցարայ» (Գործը Աւաբերցի, ԺԸ, 18)։ Ուրեմն ուր ոսկեգարու հայը փոքրիկ կ'ընէ չէր — ἀποχειρο բառերուն դիմացը, շատ գեղեցիկ եւ ճիշդ կերպով փոքր բառը էր յալորդ գարեւու մատնագիր մըն ալ, եթէ ոսկեգարու հայերէնին մէջ՝ ընդունալէն — ընդունալէն բառն էր բառը ընդունած է, ապա թէ ոչ՝ առանց այս ընտրողութեան՝ խառնագարու հայերէն կ'ըլլայ գրուածը։ Ահաւասիկ թէ ինչու ոսկեգարու հայերէնին հետամուտ եղող մը կը գաղապարէն այս օպիտրու բառը...

Յետադարեան մատնագիրներէ կարելի է տեսնուլ միայն այն բառերն, որոնք իրապէս կը պահուին ստեղծուած հայերէնէն մէջ՝ կամ՝ չազգայարեն նորութեամբը, կամ բառին ընտիր կազմութեամբը, եւ այն ասան իրապէս լեզուական պակաս մը կը լեցնեն այն յետադարեան սխառեալ բառը. բայց միշտ պէտք է դարեւալ Հարապատ, զուտ ոսկոյն եւ նոր ոսկոյն (գերմ. Goldin) համեմատութիւնը պահել...

Մենայ. Բողուածագիրը կը շարունակէ. «Թ. Վանանդացիին որ մը վերջը սխալներն (!) քանի մը Հատը փութայ օրագրել, ուրիշ չորսնոր (!) սխալներու (!) մէջ ինչոյով, Ահա թէ քն աւելցուց ասիւնի վրայ. «Սփրէլ բառին ըսն եւ գլխաւոր նշանակութիւնը (= ածիւն) նկատողութեան առնելով, համեմատեմ էի վերաւ եւ վերոյն բառերուն հետ: Սակայն «Հայկիի» հեղինակը մտնէ իրել նշանակութիւնը ուղեր է գործածել այս բառը, որ նոյնպէս սխալ է: Սփրէլն այս նշանակութեամբ պէտք էր գործել զնէյս ոսկեղարեան բառը գործածելը» («Սուրհանդակ» Թիւ՝ 1239): Այս հատուածն յառաջ բերելէն ետք կը հարցնեն մեծապ. Բողուածագիրը: «Ուրիշ իմացու Թ. Վ. թէ Բ. մտնէ իրելու իմաստով է գործածել այս բառը. որպէս զի ընթերցողները գիրութեամբ տեսնեն՝ յաւարենը քանց կ'ընեն՝ եւ կը դնեն Հոս այդ քննադատուած ստորեւն ֆրանսերէնը՝ Լապրիէրի թարգմանութեամբ. «Celui enfin qui veut plaire, se fait raser souvent եւայլն»:

Հաւատաւ, ընթերցող, թէ ամենայն անկեղծութեամբ 3—4 առգալ մտածեցի այս յառաջ բերուած խօսքերուն՝ իբր պարզայն անեցած նշանակութեան վրայ եւ բան մը չհասկըցայ թերեւս դուն, ընթերցող, աւելի յաշտակութիւն կ'ունենաս...

1. Բայց փութիմք բտելու. Հոս se fait raser իբր «ծէլուել» միջոյն է թարգմանելու չար, օքսէրաբ բառը. raser բառը կը նշանակէ թէ մտնէ իրելու = tondre եւ թէ ածիւնիւ. ուրեմն թիշցուցում է այս: Համեմատեմ raser բառին առաջին նշանակութիւնը՝ գերմ. scheren, abscheren = tondre, couper les cheveux, իսկ բ. նշանակութեան համար՝ գերմ. rasieren.

2. Արդ raser, յ. չարա (զ. tondre) կամ աւելի ճիշդ՝ Թեոփրաստի գործածած՝ օքսէրաբ բառը կը նշանակէ՝ մազերը կտրել եւ քանի որ շնէր բառը աւելցուցեր է «Հայկիի» հեղինակը, յայտնի է թէ մտնէ իրելու վրայ է խնդիրը, եւ «սփրէլ» շնէր բառով ուղեր է մտնէ իրելու նշանակութեամբ գործածել «սփրէլը, որ ճիշդ չէ: Բայց այս հատուածին մէջ՝ ինչպէս դարձնենք խնդիրը, միշտ սխալ է «սփրէլ շնէր» = մտնէ ծէլուել

¹ Հոս պիտի աւելնայ «ուրիշ նաեւ ինքնուրուագը, Այս բառը հատուածին վերջն ինկած ըլլաով՝ պատճառ տուան է մեծապ. Բողուածագիրին՝ իրապէս զիտողութիւն մ'ընելու այս բառին նկատմամբ: Բայց այսպէս ըսենք որ, «Է թէ մտնէ թալուել, այլ քիչ շատ Հայերեն զիտողութիւն աւելցուցան պիտի գուշակէր այս ապագայական անգոյշ տեսնաւորութիւնը:

Հասկընալը, վասն զի միայն մերոսը կ'«ծէլուել» յորները՝ ինչպէս ետքէն ցոյց պիտի տանք. իսկ շնէրը՝ զնեղով մտնէն ածիւնը՝ նշանակութիւնն եկեր է երեւան, որ բառական չիտթցուց շատերուն միայրը. եւ յառաջագործեան միջոյն արձակել առաւ բարեկամին՝ Գր. Մայիստին «Արեւիկան Մամիկոն» մէջ... Ահա թէ «ուրիշ իմացու Թ. Վանանդացիին թէ «Հայկի, հեղինակը» մտնէ իրելու իմաստով է գործածել այս բառը», Հիմալ թող ընթերցողը դատաստան ընէ, թէ սխալ է se fait raser՝ իբր «սփրէլ շնէր»-ն պարզայն յառաջ բերելը, Բայց այսպիսով չլլացաւ:

3. Ածիւն (novacula) եղած փերձումը, վերաւ՝ յառաջին կ'անուանուի էքսէր (արդի յառաջին էքսէրիւ), իսկ միտաւոր (forfix) խնային (այսինքն միտաւոր մտնէ իրել, գործել) կ'ըսեն էքսէր, (արդի յ. խորթաւ): Թեոփրաստի մէջ՝ ամէն տեղ էքսէր, օքսէրաբ է ուրեմն վերաւ իրել, գործել:

4. Անու է ուրեմն մեծապ. Բողուածագիրին հանած հետեւութիւնը թէ raser կը նշանակէ «սփրէլ, վերաւ, փերձում շնէր. raser բառ է միտաւորաբ տոնը, couper les cheveux = գործել շնէր: Ուղեր գաղղիներէն բառաղբեր թող դիմէ, եւ պարզապէս ուրիշներու երեւներէն անգոյ գիմակներ վար աւանդու շնէր:

5. Դր. Max Oberbreyer՝ յառաջին մէջ capacité, գերմաներէն թարգմանութեան մէջ աւելի որոշ կ'ըսէ. Er lässt sich heissig die Haare schneiden (մտնէ իրել). նոյնպէս «Չորդի Իր Բ Գեղեցիկ աւանդ տանի՝ անդ գործել շնէր» յառաջինն ունի՝ xai tòn vion օքսէրաբ օգտաւ եւս Δελοφους, ուրեմն օքսէրաբ նոյն յառաջին բառը հոս թարգմանուած է գործել շնէր. գերմ. lässt er seinem Sohne die Knabenhare abschneiden. Կը տեսնուի ուրեմն որ մեծ տեղ մտնէ իրելու վրայ է խնդիրը:

6. Հարցում մնն ալ: Գեղեցիկանալու համար մտնէ կ'«ծէլուել» թէ մերոսը Գոնէ հիմակուան տանէն գտնելով մտնէ ինքն, եւ գործել, ինչ որդերն, իսկ մերոսը կամ աւելի մերոսայր կ'«ծէլուել» (ոչ սակաւարեան բառով՝ կը սփրէլն):

Արեւիկան քանի որ առաջին ստորին դասակարգերը սովորութիւն ունին իրենց գլխուն մէկ կողմը «ծէլուել», բայց այս դասակարգերու վրայ է խօսքը. ապա թէ ոչ պիտի բռնիր, թէ միմանկն ու գլխադրոնը (Ոսկ. Մատթ. էջ 694) մեծ պատուի մէջ պիտի ըլլային:

7. Այս խնդիրն յառաջագործեան համար ստիպուեցանք հնարաւորութեան ալ դիմել, եւ Կ. Պարսի Զորագործին յոյն զարգարեան վարէրը, Պր. Չանկարա ընդարձակ նամակով մը տեղեկութիւն կու տայ, թէ երբ չար, օքսէրաբ բառին հանդիպի ընթերցողը յոյն մատնագրութեան մէջ՝ միշտ մերժում տալ իրելին հասկընալու է: Ետեւին բիւզանդեան տաճարաւորներուն մէջ «ծէլուել» զուրի գերմանէ սկիւթական սովորութիւն մնն էր եւ բնականաբար իբր օտարաբանաւ նորաձեւութիւն կենդրոնացած մնաց ստորին դասակարգերու մէջ եւ մանաւար յառաջին քայ մը ունի յոյն լեզու

այս գործողութեան համար: Դառ երկայն կ'ըլլար յառաջ բերելը ամբողջ այս Յիշեան յունարեն համարի, նոյնպէս Վ. Պրոյն ուսանողն հնագիտական ընկերութեան գահերէց՝ Պր. Իսթենսկիի թանկագին տեղեկութիւնները: Այս երկու պարտնայք արեւաւոր յարձն առնի վկայութիւններով չհաստատել մեր արդէն 2—3 ամիս յառաջ բաժնեկերը: Կարծեմ ասկէ աւելի օպացոյց աւելորդ է: Ահա ուրեմն թէ «Երկէ» իմացաւ թէ Վանագաղացին թէ սփռել «Երեւ» մօքէն կտրել էր նշանակէ:

Այս ցուցման վերջաբանը Մեծապ. Թոգուածագիրն իւր ձրի ենթագրութեանց վրայ հաստատել ալ կ'աւելցնէ: Իբր թէ «Հայկի» հեղինակը իրենց ինչի ինչը... համար... Թեոքրատի սոյն կրկնութիւնները բարձր բնութեւր ըստ է՝ Երկու անման տեղերն ալ անոյ բառը կը գտնենք. այսպէս «Բաղուս» անգամ սփռել զհեղին (էջ 22) եւ «Ստեփան ասեպ սփռել զհեղին» (էջ 29): Հոս տարբեր բառեր եւ չեմ գտներ: — — —

Գանձը երբորդ կ'էտին:

Բ. «Զափռանաւ ասէ՛ր — դիտու՛ն քառաւ ըրեւած հաստածին երբորդ տողն է այս: Պահէ՛ն նշանակութեամբ ասէ՛ր միայն մշտադարձ իրերն եւ կամ բարդական իմաստով կ'ընէ սակեգրութեան հայր... Վերջոյն ապագածեայ տողին շարքն իսկ հակառակ է սակեգրութեան հայերէնի (Ստեփանագի, նոյն թիւ):» Այսպէս ըսած ենք բառաբան, բայց կ'երեւայ թէ մեր խոսքերն երկուսը լաւ բնութեամբ չեն: Եւ տապալ պօրինակներու յառաջորդութեան համար անհրաժեշտ հարկաւոր է՝ դռնէ նշանակութեան ուշադիր ըլլալ: որ է՝ «զափռանաւ ասէ՛ր սփռու՛ն քառաւ» խոսքին մէջ՝ դռնէ, Խառն: Արդ իբր օպացոյց երեք վկայութիւն, յառաջ կը բերէ «Բաղուսագի» մեծապ. Թոգուածագիրը: Լաւ աւագրութիւն երեքին երկուսը մեր բաժնէ կը հափարուի, իսկ երբորդ անշնորհի զօրութիւն չունի, ի՞նչն զի ինչպէս հեղաւորը ինչի ինչը... «...Ապա թէ ոչ կամիս որդիս զգործովս իմ, այլ տակաւին ունիցիս դո» «չնից կարծիք որ — կ'ընէ մեծապ. Թոգուածագիրը — Ժողովուրդ մշտադարձ իր ըլլայ»: Հապա ի՞նչ է. ի՞նչ ըսել է մշտադարձ իր...: Եթէ գիտնար թէ Վանագաղացին՝ որ «Երկին» եւ Բ. յառաջանալէ հեղինակը՝ դռնէ եւ մշտադարձ բառերն նշանակութեան իսկ այլ ընդ այլը մեկնութիւններ պիտի տայ, հաւատացէ՛ք որ Թաթուլ այն համառոտութեամբ պիտի չգոհանար, եւ անպարտի պիտի չգրէր՝ իբրեւ գիտնող հետ խօսող, այլ առաջին անգամ իսկ պիտի մեկնէր թէ մշտադարձ, յանգիստաբար, բնագործաբար, երկնադարձ եւն ոսկեգրութեան բառերը՝ մշտադարձ, լայնութիւն, բնութեան զոյց կու տան, առանց նշանակութեան ասելու ինչ դարձանակութեան ինչ անհամարձեցութիւն թէ միանոյ է:

Լաճի թող մեծապ. Թոգուածագիրը բանալ «Բարեկեր Վեցորեային» գիրքը էջ 34՝ եւ պիտի գտնէ հոն միայն իբրեւ համար մշտադարձ ըլլալ: էջ 74՝ ծով մշտադարձ: էջ 128՝ մշտադարձ լայնութիւն, բայց նոյն տեղը՝ մշտադարձ մշտադարձ

յոսանողաց (աստեղագի) էջ 109՝ մշտադարձ հառաքինի. Եւս. Բարեկեր. Ա. էջ 64՝ բնագործաբար բնութիւն: Կարծեմ այս օրինակներն բոլոր քառանկարի զօրաւոր ընդէ մը կը խօսին, թէ «մշտադարձ իր» է ինչպէս, ինչպէս է բնութիւն... Բայց մեծապ. Թոգուածագիրն յառաջ բերած օրինակն ունի ունի ձեռքը կողմ մըն ալ, ասէ՛ն — արդիւն հակառիկ նշանակութեամբ բնաւ անշնորհ չունի զուէն, թէ ինչպէս իմաստին հետ: Պէտք չէ փոխել ինչորդ, որուն վրայ կը միջնենք...

Բ. Միթէ «Բարեկեր իմաստ, չկայ Թոգուածագիրն յառաջ բերած երկրորդ օրինակին մէջ, երբ «Երկին» օրգանս է բնութեան եւ մշտադարձ օրգանս օրգանս քառաւ ըրեւած չէ: Եւս. յառաջ միայն կերպ մարմնի մէջ, Հառաքին է. «Հառաքին հարեւապետին դռնէ զնա (զՊաղոս) եւ ասէ՛ն ընդարձակի» Գործ. Ա. Իր, 22: Ունէլ ընդարձակի ի՞նչ առիթ չաթիւն ունի մեր խոսքը հետ: ո՞ր մըն է այս, որուն մէջ դռնէ, Խառն իմաստ միայն Թոգուածագիրը կրնայ ընդարձակ... իսկ առաջին դռնէ բառն իսկ հոս բոլորովին ուրիշ իմաստ ունի, այսինքն Բաղուս մէջ պահէ, բնութիւն բառէ: Եւս. յառաջ է ուրեմն թէ մեծապ. Թոգուածագիրն յօդաւորն ընթերցել է մատնադրի հաստ գրեւած՝ Բուգա, Պաղաւ, Ժողովուրդ բառերը...

Մեծապ. Թոգուածագիրը զանազանութիւն չի գտնէ՝ ինչպէս կ'ընէ, երբեք չի գտնէ մեր մարդուն մարմնի մէջ մասին մէջ. զարմանալու բան չկայ, չէթիւն, չէթիւնութիւն միայն սակեգրաւ հայերէնի մէջ կ'առաջանայ... Ինչ որ կրնայ բանի մը համար ըստիւ: չի կրնար օրն բանի համար ըստիւ: Եթէ երբեք չի գտնէ մեր մարմնի մէջ մարդ՝ ինչպէս, նոյն կը նկատուին, մեր պատմական է՝ «ճաշակներն անվիճելի են»:

«Սպիտակ փայլունը» գիտնող որ նախնայ ընդ կայ, բայց երբեք օրգան միջնալ՝ օրգան համար չ'ըստիւ:

Եւս. իսկ հակառակ է սակեգրութեան հայերէնին՝ բառ երեք. կը կրկնենք: Մեծապ. Թոգուածագիրը մեր բաժնէ ընթերցաւ համար՝ «չընուն ասացուած ըստածներն իբր վկայութիւն յառաջ կը բերէ. «որքանիս ունիցի հաւատացեալս» «այս ունին հանդիման պատկերաց: Հարկաւ այսպէս պիտի շարունակն այս «չընուն նախագատութեանց մէջ բառերը, ըստիւ որ գիտնար Բաղուս լայնութիւն է հեղինակը: Եւ գիտնար բառը որ հոս ալ ասէ՛ն բառը՝ դռնէ կամ Խառն հետ անմեկնի գործ չունի: Արդ կրկնենք. պարզ նախագատութեանց մէջ՝ ստորագրելի կը գրաւէ առաջին տեղը, յետոյ բայը եւ յետոյ նշանական կամ խոսքը (Թեպէտ զարմանալի կերպով Մ. Գարագաշեան իւր մէկ ընդարձակութեան մէջ գաղղ. շարքը իբր զարար չարկերին կանոն կ'առաջարկէ): Պաղաւ ըստիւ ուրեմն. անհն է հոգի. մէջ է Տէր, դարձաւ

իմա եւսմէ ընտան. լրբեալ էր դուռ, առ մեծ ու
մէջ ընտան. բնական հետեւութեամբ վերադարձաւ
օրինակին շարքը պիտի ըլլայ «սպիտակ եւ ջնջ
պահէ գաղտնիութիւն», ինչպէս զբաւ էր առաջին
անգամ:

Հաստ պիտի երկարի յօգուածս, եթէ ամէն
յառաջ բերուած օրինակներուն վրայ մի առ մի
թորիլ ուզեմ: Բայց առաջին օրինակը «զիս կայան
պահակ» բնական կարգով պիտի բուռն: «պահակ
կայան գիտ» սակայն շատ բնական զեղեցիկու-
թիւնն էր առած է այն շղջուն գարուածքը՝ «զիս
կայան պահակ» և. ստիպուած է զորոյն այս
«շղջուն կարգը» պահել, վասն զի ըստ պարզապէս
«Իտալո-թիւն» մէջ է անձանօթ մարդ մը, զվերին
դիրքեանցի, յարմար բերելու համար: Ահա թէ
ի՞նչ էր՝ զիս գաղղ. թարգմանութիւնը... Ils
trouvèrent un homme de Cyrène, nommé
Simon, qu'ils contraignirent à le baptiser. «Երբեք
...fanden sie einen Menschen von Kyrene,
mit Namen Simon, den zwangen sie, dass
er es: Այսպիսի աշէն ձախէն թխմուած օրինակնե-
րով, կը կարծենք թէ ինչպիսի աւելի կը միտադնի,
քան կը լուսարարուի: Հարկ է միտ դնել որ «Իտա-
լիոն» վրայ ինչպիսի չկայ, այլ անկանոսերու մարդոց
պահակութեան վրայ: Երբեք ծանօթ պէտք է ըլլալ՝
«Իտալիոն» մարդը եւ ի Իտալիոն եւ անկանոսերը՝
ստիպուած ծանօթութեան տարբերութիւնը: —

Գանձը Գ. Կեանք:

«Ահա զիս քերականական սխալ» բառն էի:
Քանի որ սովորաբար Հայերէնին վրայ է խօսքը
ամէն աշխատանքին պէտք է իւր-իւրեւեռ սխալ
նկատուի, քանի որ կանոնաւորութեան եւ անկանոն-
կանութեան թիւնն է 5: 100: Ամէն լեզուաց քերա-
կական կանոնները կ'ունենան իրենց անկանո-
նութիւնները, զարտուրութիւնները, բայց այս
զարտուրութիւններն իբր կանոնաւորութիւններ
դործածելը ներքին չէ զորոյնքու: Երբ գաղական
Հայերէնի զգալով մը՝ մեծապ. Յօգուածագիրն
իբր «կանոնաւորութիւն» համարուած անկանո-
նութիւն մը, նկատողութեան չ'առնուր, բնական
է թէ այնպիսին իրաւունք ալ չի տար եւ չի կրնար
տալ, երբ մէկն կ'ըլլ քով: «Մենք զանազանութիւն
չենք գտնի կանոնաւորութեան եւ անկանոնու-
թեան մէջ, մենք կը դործածենք ամէն կանոն,
օրենք, հրաման, պատգամ եւս, որ գտնենք Հայե-
րէն գրոց մէջ՝ առանց ժամանակի, հեղինակի,
ոճի եւս, միտ դնելու: մենք ապա գրիչը կը շար-
տենք: Այս է այս պատճառաւորութիւնը, բայց
միջոց այս պատճառաւորութեան համար ալ՝ Ոսկեգարուն
աշխարհ մը՝ կը զանալ Ոսկեգարուն Հայերէնի
վկայագիրն այնպիսի Հայերէն գրոցներու:

Այս գաղափար մ'ունենք է մեծապ. Յօ-
գուածագիրը՝ Թաթուլ Սանդղապէսն զէմ ի-
բիս (այսինքն այս մեջ ընդհանր) գեղերով կուտելու,
եւ այս բառական մեծ քաղութիւն է, բայց կը
ցատի որ դործածուած գեղերն անաւոր ըլլալուն,
կը զննէր վերաբարձ է մեծ. Յօգուածագիրը,
Տեղեք թէ ինչպէս էր յարգուի. «Բանանք Չա-
լեբեան-Այսրեան Բերականութիւնը (1885)
էջ 353» Բացիք. եւ ոսկեգարուն Հայերէնին այս

կարեւոր ինչպիսիքնուն հետեւողներէն պիտի խն-
դենք, որ իրենց ալ բանան: Մեծ. Յօգուածա-
գիրն յառաւ կը բերէ հետեւեալ կանոնը: «Ծա-
րաբերեալ յարաբերականին հոլովն առած, իւր
բայէն անկախ: Երբեք ալ յարաբերականը՝ յա-
րաբերելուն» եւ Գեր. Այսրեանն Յ օրինակ կը
շարէ, որոնց վրայ կ'աւելցնեն ինքն ալ քաղիք
հաստ: Կը փութած ըսել, որ մեծապ. Յօգուածա-
գիրը՝ Թ. Սանդղապէսն ոսկեգարուն փախերը
բանել ուզած ատեն, զարմանալի գիրքի մը մէջ
ինկած է: Քանի որ Այսրեանի Բերականու-
թեան վրայ է ալ քերական համար թու մեծ. Յօգու-
ծագիրը, փոխադրել իւր ալ քը գիմարն էջին վրայ՝
էջ 352. եւ մէկտեղ կարգաւ: Փաղթի գիմ մը
կայ բաժանման, անիւ օրինք: «Ընդ համարպէս
դերանունաց վրայ շատ անկանոնութիւններ կը
դիտուի իբր իւր, Բայց ատեն յաճեալ յար-
կանքն» Գան, որոնք գիտատեղիս յարեւել իւր
նախն, յիշեցունելով ռաւանդագր՝ թէ անկանոն
ըլլալը գրոցայի կ'ընէ անոնց անկանոնութիւնը,
ի՞նչ էր՝ զիս մեծ պատ. Յօգուածագիրն այս գիտա-
ղութեան...: Այսրեանի բաժանի կը հաւատայ
արդեւ. եթէ կը հաւատայ, ինչու Գեր. Այսր-
եանի բաժանման չենդառնելով՝ ինչպիսի կ'ընենք-
նէ, եւ մարքու շփութեան պատճառ կ'ըլլայ,
թէ «այսպէս ալ կ'ըլլայ, այնպէս ալ» (ա. Զարդ.
Բերական. էջ 249), իսկ եթէ Գեր. Այսրեանին չի
հաւատար (եւ գիտեմ որ չի հաւատար), ինչու
իրեն զգրքին կը դիմէ: Գեր. Այսրեանին իբր քաղ
ոսկեգարուն Հայերէնահամար՝ զիսն զանազանել
հաստատուն կանոնները՝ նոյն իսկ յաճախեալ
անկանոնութիւններէն որոնց ինքը զիս-լով պարզ
անունը կու տայ, իսկ Թաթուլ Սանդղապէսն՝
իւր-իւրեւեռ սխալ կ'ունենան: Ինչպիսի միայն
երեւունքն մէկն է, բայց իրականապէս զիս-լով
բայցն «Իսկ մը շատ քիչ կը տարբերի: «Հարե-
տի» հեղինակն ալ շատ անգամ՝ իբր զիս-լով
անկանոնութիւն մը մը՝ անուամբ յառաւ բերեալ
է իւր զգրքին մէջ այսպիսի հաստատուններ, որոնց
սակայն աւելի ճիշդ՝ իբր իւր-իւրեւեռ սխալ, անուն
տալու իրաւունքն չի կրնար զրկուիլ ոսկեգարուն
Հայերէնին օրիշ հետեւող մըն ալ...

Հաստ քաղ գիտէ մեծապ. Յօգուածագիրն
որ մեր երեքմի իմացութեան ատեն շատ ան-
գամ առիթ ունեցած երբ երեւել եւ իրենցով
նախնեաց մատենագրութեան բնագիրներուն հրա-
տարակութիւններին շատերը՝ քննադատական
արժէք չունին, վասն զի 30 տարի յառաջ՝ այս-
պիսի հրատարակութեանց վրայ ուրիշ զաւարժար
կար, եւ այսօր՝ օրիշ: Նոյն իսկ Ս. Գիրքը՝ որ
«Թարգմանութեանց դիւան» կ'անուանուի, աւելի
իմաստին ու լեզուին համար է, առանց նկատողու-
թեան առնելու իւր-իւրեւեռ անկանոնութիւնները,
եւ զարմանալու ի՞նչ կայ, եթէ օտար մա-
տենագրութեանց թարգմանութեան ատեն մեր
նախնիք ալ աննայնայն այն դիւանութիւնները, զոր
անիւնք մենք այսօր, առուգի աւելի կոկեալ ձեւե-
րով կ'ըլլային քերականական կանոններն եւ ամենք
միտելով: Չմոռնա՞նք ալ, որ շատ անգամ ընդ-
օրինակներուն անփութութիւնները՝ չընենք տգի-

ստույթներն ալ, պատշաճ եղած են խաթարմանը, բայց յետոց, ներեալ չէ քերականական կանոնաց վրայ ունենալ այն գաղափարը, զոր ընթերցողները կրնան շատերը գայրել յառաջ ունեցած են: Լեզուին փերիսփայտութիւնը կայ, կայ յերգերի ստուգաբանութիւնը, կանոնաց առիթը՝ օրէջքը կայ, վերջապէս կայ յերգի ընաշընթիւնը: Դպր մը յառաջ մեր նախնիք կը գրենին՝ Թանուշ, կը ստուգաբանենին՝ Թան Նա, Թանձը — առ ունի գրքը, խնդրէ (խննի), — Կայ ուր եւ: Տիմայ կարելի է արդեօք այսպիսի ստուգաբանութիւններ ընել...

Այս միջանկեալ խորհրդածութիւններէն ետքը գրումանք՝ իբր փաստ յստաւ բերուած 12 օրինակ՝ ներքէն զանի մը հատը մանր նկատեալ: Կը ստիւ-պուիքը կրննէ մը մեծապ. Յօդուածանագրին ուշա-գրութենէն վերկաւած կ'երեւայ՝ յետագիտ պաշա-տեւ-իւնէն, ընթերցութիւն այս միջոցաւ ինչէն են, բուռն երեւոյթներ: Եթէ ինչ ազդեալ են ինքեթութիւնը իրուացի է, այն ստանի պարզապէս կը զարմա-նանք: Դախնի ժամանակներու մէջ զգըշգրինները հասարակ յեղ-գիւր չէին, եւ գրուած սխալը շոյ դի-րէն չէր բերել, աւելեւ: Ամբողջ բառ մը քե-րուած եւ տեղը (կամ աւելի դրան) նորը գրուած՝ տեսած ենը, թէպէտ շատ քիչ տեղեր, բայց վերջապէս տեսած ենը, բայց սխալ նշանագիր մը աւուրած եւ վրան նորը գրուած, տեսած չենը: Երաւ գիրներ չէր, մի՞ մագաղակի վրայ գրուած՝ Նկարագրագիր (Թող թէ ըսէ երկաթագիր միջանք մ'աւելի. եւ այս՝ գրեթէ մանկ-ընէ էր, վրան զի նպատակաւ բառերէն իրարմէ զատ գրուած չէին, այլ բառ բառի ջով: "Աւետեան Յիսուս", գրուած չէր այսպէս զատ զատ, այլ ԱՍԵՑՆԱՅԱՅԱՅԱՅԱՅԱՅ: Հինգի, ինչորեք, ի սեր անկեղծութեան, կարելի չէր միշտ մը այսպէս շարուած գրերու մէջ վերկալի մը սարգըր... Եթէ մայսօր տպագրութեան մէջ՝ փորձերը այնչափ սրբագրելէն ետքը, կրնին ու կրնին կարգալէն ետքը, վերկալներ կը սարգին, որք մնայ ի հնումն, ուր գրչու-ընէն այնպիսի ծանր արուեստ մըն էր: Եւ եթէ ենթագրենք պահ մը, որ գաղափարողներէն շատերը չունէին այս պաշտօնին հարկաւոր պատրաստութեանը, ի՞նչ կը մնայ մեզի ըսել, եթէ ոչ՝ նկատողութեան զու-նուլ գտնուած ախտաւոր-իւններ եւ ընդհանուր օրենքներ հետեւել: Այս է բնականը, այս է արա-նքստականը:

Կերսնիչը ուղղել համարվել՝ տպուած կամ գրութաւ ծովանմանալ մտնեանդարսելեան մէջ գործաւումս վախճարել, եւ ինչ սնուն կրնայից տալ անոնց թթէ ոչ՝ ակնհռնաւիշն, կամ աւելի ճիշդ գիշտականօրէն-կաւ, եւս շատեանք քանի որ հասար. եւշյ. (Երեմի էջ 268). Աշաւ- յարխարէ (էջ 133, 147). Վաստակեցին ի նահատակն (Սովորեբ, ՎՊ. Բեր. էջ 81). Զբայց (Ոսկ. Մտք. Գ. Հար. էջ 40). Գրանից զմէջ (Անշ. էջ 46). Զամենայն մեքենայդ ստանանայն (Անշ. էջ 58). Սրբէ զմիտս (Ոսկ. Գղ. Բ. էջ 104). Գառտուից (Անշ. էջ 156). Կտառմէ զնստս (Անշ. էջ 301). Զի տի վհատեան-ցուցանէ դես (Անշ. էջ 646). Զայս ամեն (Եփր. Բ. էջ 116). Ելստս ամերիկ (Ոսկ. Գղ. Բ. էջ 295) Անշ. փայտը անառաւ (Եփր. Բ. 290). Զ-գի-

Մնացեալսն (Կորինե՛ն էջ 26). Քան զսփն սուր
(Եփ. Բ. էջ 317). Վկայեմ օգնի (Եւս. Եփ. Պատմ.
էջ 345). Սննդն պարտութեանն (Զօօսն՝ էջ 85).
Թառն թղթոյն (Եփ. Պատմ. էջ 204). Ռոսեցիս ընդ
և (Մնաց. Բ. էջ 366). Միտաս (Եյք. Բ. էջ 425).
Երկրպագեցին Աստուծոյ (Նեփեմ. էջ 442). Յայն
սամանակն (Հնտե՛կ) Եւ. Քորն. էջ 170. Եփ. Պատմ.
էջ 52). Ի՜նչ շար գործէր աւ. Նոսս (Եւ. Բ. Պատմ.
էջ 86). Յանգիմանէ՛ն (Ոսփ. Մտ. Բ. էջ 480). Չոստ
արշիւ(եայ) Եփ. Պատմ. էջ 192). Գալ առ Նոյն
(Անդ՝ էջ 399). Եղբայրք (Ասփ. էջ 94). Միհնչ
(Եփ. Բ. էջ 84). Միւնչ լէ ջննեալ իյտ, մի
մեղաբերե, իմանալ ապա պատուհասես (Մի-
րաք, էջ 44). Անկեայց (Անդ՝ 84). Չերկոսփն
(Անդ՝ 144, 4 տեղ). Ոչ կարտապաւ ասիւն խոր
հրգուցեցաւ (Անդ՝ 152). Երեսուն եւ իկ թա-
ւաւորք (Զօօսն՝ էջ 18). Դովա գիտաշինի մեք
զԱստուած (Զօօսն՝ էջ 280). Չաղաղմե (Ոսփ.
Մտմ. 606) Եւն. Ասպարիս — չաղաղաւոր օրի-
նակներ կրնան եւ պէտք են՝ կարծեմք, չամոքել
գիտանալաններ թէ շատ սխալներ կան, որոնց չա-
մար "այսպէս ալ կ'ըլլայ, այնպէս ալ չ'ընէր կրնար
բայն...:

Այսպիսի անվանումն անելը (մեր յառաջ բերաններին շատերը քերականական ձևերու գեմ գալթումներ են, կան հարիւրաւորներ ալ՝ շարի տակաւակ) պէտք են իբր գրուել տիւնէր գա- տակարարուել:

Մեր առջեւ ճամբան բաց է այլեւս յառաջ
բերուած 12 օրինակներն ալ իբր զդո-շ-ւի ունի-
նան-նի-նի-նի մանր գններու:

Գառաւ բերուած առաջին օրինակը՝ շատ կրճատ եղբայր յառաջ բերուած է եւ ակնհայտաբան ինքն առաջին սպառցայցներէն է։ Եթէ եբրայական բնագործին հետ (եւ կ'պակասութեան՝ գաղղ. իտալ. գերմ.՝ յունարէն եւայլն թարգմանութեանց հետ) համեմատենք, իսկոյն կ'տեսնուի մեր ըսածը։ Տեւեք ինչպէս է բնագործը. Ե- (եղզիկ) յեւ՛ զոր ցուցցէ Տէր, մտադրէ ըստ տոհմից, եւ ուռն՛. զոր յանդիմանեալք Տէր՝ մտադրէ ըստ տանց, եւ դառն՛ զոր յանդիմանեալք Տէր՝ մտադրէ ըստ արանց. դ այս է բնագործը, եւ կարծեմ ամէնքը կ'փան հասկենայ որ ցարդ տպուած հայերէն բնագործերը՝ զատարկան կնիք կը կրեն (գոնէ այն՝ ինչոյ բառէն դատարկով)։ եւ փոխանակ յեւ՛ բառը զեւ՛ն ընկուլ՛. դառն՛ բառին վրայէն զն վերցնենք, կ'ուռնեանք բնագործին ճիշդ թարգմանութիւնը։ Գաղղիներէն թարգմանութիւնը կը հաստատու մեր ըսածը. et la tribu que l'Éternel aura saisie s'approchera selon les familles; et la famille que l'Éternel aura saisie s'approchera selon les maisons; et la maison que l'Éternel aura saisie s'approchera selon les têtes. Արգ. այսպիսի կէտով եւ աղմոյ օրինակներու համար, կարելի է ըսել թէ հայերէն լեզուի թերականախան կանոնները՝ կանոնաւորութիւն չկայ։ — Եղյն խորհրդածուլութիւնները պիտի ստեպոհենք կրկեւ յառաջ բերուած եղիցորդ օրինակին համար այլ ...

Երբորդ օրինակին բնագիրը՝ տեսեք 1895
Մ. Գաբրիելյանի ձեռք տպուած բողոքական

հրատարակութեան ստորեւ՝ իբր ծանօթութիւն. «Եւ Հրեայք եւ ոստիկանք, արդ հարկեր եւ յիսուն (եւ) որ քայլն առ մեզ յազգաց որ շուրջ զմեզ» ի սեղանի իմանմ (էկն) (Եւեմի Եւ. 17): Եւ թարգմանեմք ուղղակի երբայկան ընդհարը. «էկն ի հրէից եւ յոստիկանաց» արք հարկեր եւ յիսուն ի սեղանի իմում, որք եկեալ էին առ իս յազգաց, որ շուրջ զմեզ են, թող բարեհաճի մեծապ. Եզրուածագիրը համեմատել այս հատուածին հետ՝ իւր յառաջ բերածն եւ ըսէ թ. Վանանդացւոյն՝ անկեղծութիւն, թէ իրական շուրջայս վերջին այսպիսի ազգոր օրինակներ հատապարտելու...

Գանգ շորորդ օրինակին. «Եւ առաքեաց ֆիրամ նաւս եւ արդ որ գիտէին նաւել ընդ ծովն (փոխանակ՝ արս) (Բ. Մնաց. Ը. 18): Հարկաւ ուղղելն է՝ արդ, ինչպէս մէկ անխարկով կը հասկըցուի. յետագայն ուղղութիւն է, եւ արդէն 1895 թ. ապագրութեան մէջ ոգեգրուած է... «Առաքեաց ֆիրամ ի ձեռն ծառայից իւրաց նաւս եւ արդ որ գիտէին նաւել ընդ ծովն»...

Լինդ երորդ օրինակն. «Եւ ածին առ մեզ արդ որ էին զօրաւորքն: Այսպէս ունի Չոհրայեան ապագրութիւնը. բայց նայ Չոհրայեան ապագրութեան տակ կ'այ՝ —իւր —ուղղը, «Եւ ածին առ մեզ արդ, որք էին զօրաւորք եւ այլն»: Մեծապ. Եզրուածագիրն ապահարար տեսնել ուղած չէ նայն էլն որպէս այս փորձիկ ծանօթութիւնը, ինչպէս վերկած էր անոր աչքէն Գեր. Այտընեանի ֆերականութեան ձախակողման էլին կարեւոր ծանօթութիւնը...

Խոստովանիք: Վեցերորդ օրինակն պարզապէս զգուշացուցէ ի իւր քերականական անհարկութիւնը համար: Այսպիսի օրինակներ քերականական կանոնաց փորձաքարին զարնելէն իսկ կը զղչանայ թ. Վանանդացին:

Եօթներորդ օրինակը չեմ հասկընար թէ ինչպէս կարելի է իբր փոք յառաջ բերել, քանի որ վերկանին՝ անխարկութիւն է. «Բան» զոր եւ խօսիմ ընդ ձեզ, ոչ եթէ յանձնէ ինչ խօսիմ» (Յովհ. ԺԳ. 10): Հ. Յովհաննէս Չոհրայեան 98 տարի յառաջ իւր հրատարակած Ս. Գրքը մէջ արդէն յիշատակեր է ճիշտ ու ուղիղ. «Զօրն» զոր եւ խօսիմ ընդ ձեզ, ոչ եթէ յանձնէ ինչ խօսիմ (Անդ): Մեծապ. Եզրուածագիրը կ'երեւայ թէ աւելորդ կանոնութիւն համարել է նայն էլն որպէս կարեւոր ծանօթութիւն մը կարգաւ. «Ոմանք», կ'ըսէ Հ. Չոհրայեան, (ունի)՝ զարնա... զոր եւ խօսեցայ: Այսպէս է բնագրին թարգմանութիւնն ալ, գաղղ. «les paroles que je vous dis.» այսպէս ունի եւ 1895 հրատարակութիւնը: Կարծեմ իբր փառաւայել բերուած հատուածները լաւ մը քննելն աւել խոհեմական կ'ըլլար...

Հաւատաւ ընթերցող, թէ պարզապէս ձախարկով կը գգամ՝ քերականական կանոնաց գեմ այսպիսի սոյնթումները մի առ մի յառաջ բերելու եւ շնելու. բայց յաջող է վկայութիւններէն շը չեմ կընար գտնջ ընել, վասն զի յայտնի կ'ըլլայ այս օրինակներով թէ թ. Վանանդացւոյն սոսկ գարու սխալներն որաւոր շնայալն աւել լաւ կ'ըլլար՝ այս օրինակները լաւ մը ուսումնասիրել, որ

պէս զի շտիպուէինք կրկնել գաղղ. առածը՝ ոchercher la puce dans la paille. «Ուրեմն առաջնը. «Ահնայն փառ» որ անտի եւ այսր դործին, շայն Արհման արար» (եղնիկ): Հաստ լաւ. Բնչ սխալ կայ հոս: Մեծապ. Եզրուածագիրը կ'առաջարկէ «առ փառն փառ» Ոչ բնաւ. «Չառնայն փառ» այս դեպքին մէջ սխալ կ'ըլլար. վասն զի «առն» բառիկը՝ որ անդրը խօսք մը կը յարաբերէ, աւելորդ կ'ըլլար եւ իմաստի խաթարում կը պատճառէր. սխալ կ'ըլլար ուրեմն «առնայն փառ... զայն» Արհման արարը բռնել: Եղնիկ շատ ուղիղ կ'ըլլած է, Հարկ է միտ դնել որ «Չարագեղցող» յիշատակներ եւ այս կանոնը, բայց առանց զանազանութիւն ընելու. իսկ Այտընեանի՝ անխոստովանութեան տակ յիշատակած է՝ յէջն 354՝ այն ոտորութեան եւ որոշեալն (ուրեմն՝ սեղան) կանոնը, որուն նորքերակապեմը՝ առեւորդութիւն — pléonasmе առնաւոր կոտան: Եւ այս ըստ բառականի ընդարձակ դործածութիւն ունի հայ լեզուին մէջ. օրինակ. «Չէլեմ» զոր անարգելիցն ինչուքն, աւ եղեւ զլուրի անկեան» ՝ «Մարտիկնաղ» որ սպանող է, ինչպէս զմարդն հնացեալս հնարին բեթիլը հատանել. Ամենայնի որոյ իցնէ թեւք եւ թեկէք՝ շայն առեւորդք. (Քերական. էջ 260). «Չբան» զոր առաքեաց Աստուած, առեւարանել զիսպաղովութիւն որդւոցն իւրայելք, եւ է ամենեցուն Տեր, Սեբեր. էջ 127: Բայց Բնչ Հարկ այսպիսի ծանօթ իրողութիւնով լիցալ խօսի: Յայտնի է թէ «Եւ զիստ» որ գեւ պատուականքն իցնէ, ի բաց ընկնու, չարագեղցող սխալապէք՝ ուր մնաց սոսկեղարու. հայերէն չըլլալէ: Եթէ մը՝ «Առհարանապի» մէջ առաջարկած երկու ձեւերէն մին առաջամեծ որ չի համարուի, այն առանձինպապով ըլլալէ ապագուելու համար, կ'առաջարկենք երբորդ ձեւ մըն ալ. «Եւ զգեալ» որ գեւ պատուականքն իցնէ, ի բաց ընկնու. ձեւ ձեւաւ ձեւաւ ի բաց ընկնու, միայն այս ասորական ձեւին տակ եւ կ'առնուի այն բառերուն վրայէն՝ «Եւ փառնայն փառ» անհամայն բայց իրականքն բառերը:

Հաստ անգամ ոչ թէ այս, նոյն եւ այլն բառերն են որ կ'աղատեն նախադասութիւն մը — անխոստովանութիւն, այլ նաեւ միայն «, ք, շ գրերն ալ. Օրինակ. «Եւ յորմէ պահանջեն» թերեւս եւ կին եւս ունիցի եւ որդեկայ ձեռնարկիցէ, (Անդ. Մտեմ.), որ յայտնի է թէ այն չ'պարզապէս ընկել կ'ուզէ. «Եւ այն» յորմէ պահանջեն, թերեւս եւ կին եւս անցիցի, եւ այլն:

Վերոյիշատակեալ երկրորդ օրինակը (եղնիկն) կը վերադարձնենք՝ այս ապրանքէն գնողին, ինչպէս ըսած է շատ արամատութեամբ Յ. Գուրգէն:

Եթէ սովորաբար. հայերէնին կանոններու հաստատուն ձեւը՝ ուրիշ կանոններու — վրայ կ'առաքեն ուղեք, պիտի տեսնուէ որ այսոր շատ քան աւելի կարգի կանոնի տակ առնուած է, եւ որոշ սահմաններ գծուած են, որոնց համար թերեւս հնոց քով շատ մը գաղափարութիւններ, անկանոնութիւններ պիտի գտնենք. բայց մեր գարուն մէջ սովորական էին աւելի փարկ հաստատուն կանոններու, քան զարդապարկութիւններու: Երեք օրինակով կ'ուզենք մեկնել մեր բառը:

1. Թարգմանաբանը սովորաբար իւր յորաբանութիւնն ինչ կը գտնուի. այսպէս. «զե յայն շր առաջի եզ, հասանել կարացեալ» (Եղ. էջ 5). «զե մի միտման» որ զբերքն շարժայցն, արդեւ հայեցողի յստակութիւն լուսայն, լեցնի» (Եղ. էջ 6). «Եւ ոչ ինչ ինչ յորմե առնեցեալ զոր առնեցեց իցեալ» (Անգլ.). «Եւ զմ» որո՞ւս բանութիւնն մարմն էր կրել, կորցեցին հանին ի բաց» (Սեր. էջ 168). «Եւ պարթեմականն քան լայն» շր աղաքեացեալ, խոնարհագրայն է» (Սեր. էջ 168), եւայլն. Սակայն հաս չուն իր գտնեցող այս բնդ հանուր կանոններ զարտադրութիւններ՝ զորոնք հին ժամանակ ներքին կրնայինք նկատել, բայց այսօր զբողոքներն շատերը կը զգուշանան՝ առանց հարկեցուցիչ պատճառներու, յայտն գիշերելն. Սերեթանոսի մէջ (էջ 127) կը գտնենք. «Պետրոս խօսեալ բնդ կոռնելի, գլուխ միտման առաջնայն» Արդ. ո՞վ է «գլուխ ամենայն առաջնայն»։ Պետրոս թէ կոռնելիտ... Այսպէս չարագատութիւն մը կարելի է արգարացընել. բնաւ ոչ. սակայն սովեղաբան գրուածքի մը մէջ կը գտնուի այն. իբր զարտադրութիւն, անկանոնութիւն՝ եթէ չարագրեմք իսկ, չենք կրնար նմանիլ... :

2. Երկրորդ օրինակ. «Զարմառ» բայն բնդ հանրապարտութիւնով հայեցողի կ'առնու. օր. զարմանալ. ընդ լուրն (Եղ. էջ 11) ընդ այն մի ինչ զարմանացուց (Ոսկ. Մարթ. Ս. էջ 102). ընդ այն զի զարմանալ (Անգլ. 171, 563, 583 եւայլն). բայց այս հաստատուն կանոնին հակառակ գործուած էր տեսնենք հետեւեալ տեղերը. «Զարմացեալ եմ մե յայս (Եւագր. ձեռագիր էջ 60). «Զարմանամ զայն (Ուշ. Ընծ. էջ 247). զարմացեալ եմ յայն (Եւագր. էջ 102). զարմացիմ լուր (Ուշ. Ընծ. էջ 152). զարմանալ է վերայ նոր» (աշխարհաբարի նման, Եփր. 72. Ոսկ. Եւ. էջ 279) զարմանալ է վերայ յայտնի (Նոր կտակ. ապ. Վիեն. էջ 271) զարմանալ զմեզին (Ոսկ. Բովհ. էջ 27, 41) ընդ ով սեռական, ընդ ով տրական. (մի ընդ այնորի՞ զարմանայցն, Սեր. 155.) եւայլն :

Արդ այս քանի մը պլլաներով ինդրառութիւնները տեսնելով, որոնք զիջանքիք բնուի թէ «զարմանալ բայն ամեն կերպ ինդիքի կ'առնու», քաւ լեցի. պիտի զարմանալք այս — զարտադրութեանց միայ, բառաբարց մէջ պիտի նշանակենք, բայց պիտի հետեւեալը ընդհանուր նշանակ, զոր գտած ըլլալ կը կարծե՞ մեծապ. ԅօգուածագրէն իբր ոսկեգարուն հայերենի որդի համարուած Թ. Վանանդացին. Ընդ հանուր կանոնն է. Ներքին, հոգւայ կիրք ցուցնող բայերու մեծ-թոյն մասը ընդ ով ինդիք կ'առնու. այսպէս. նախաձեռնի, կատարիմ, մոլեգործի, յուզիմ, գրգռիմ, բարկանամ եւայլն. զարտադրութիւն կը կազմէ ոչիւրն եւ հակառիշդ առիւթ (թերեւս քանի մը հատ ալ ուրիշ)...

3. Ընդհանրութիւն անցեալին առնալով այն սովորաբար սեռական կը դրուի, բայց հակառակն ալ կը տեսնենք, այսինքն՝ ուղղական հղով մնացած. արդ կը կարծենք թէ «այսպէս ալ ըլլայ, այնպէս ալ» ասացուածքը չի կրնար մինչեւ այս առերեւոյթ անկանոնութիւնը. Հարկ է քննել եւ որոշ կանոն մը յերեւան բերել. Ոսկեգարուն հայերենին

որդի համարուած Թ. Վանանդացին յայտն ալ՝ ուրիշներէ տեղի, ջանացած է կանոն մը նշմարել եւ գտած ըլլալ կը կարծէ (թէպէտ զարտադրութիւն ալ գտած է)։ Կանոնն է. Երբեք ընդհանուր ընդհանրութիւնն տեղեւորէն ինչ (անուն-բայն) տեղեւորէն կը դրուի. իսկ վերջիններէն՝ աղապէս կը մնայ. այսպէս. Երբեք ընդհանուր ընդհանուր ընդհանուր, ասէ ցոտս, իսկ վերջին. «Մարտաշու Փարսիսեյի տեսն ցԲառուս» Նշին իսկ Գեր. Այսերեան իւր Գերականութեան մէջ (ապ. 1885, էջ 213) յառաջ բերած օրինակներով գեղեցիկ կանոններ կ'առնալ, բայց այս փոքրիկ կէտը վերապէր է իւր ուշագրութեանն։ Բայց ո՞վ է ըսեր որ սովեգարուն հայերենի հետաձուտ մը ամեն կանոն «կա՞ծ» է. ուրեմն եւ ոչ Թ. Վանանդացին իւր անն գիտական, հայերենագէտ եւայլն կը համարի, այնպիսի հայերենագէտ մը, որուն համար սորվելու բան մնացած չըլլայ այլ եւս. բայց անկող ուսուցիչներէ ալ դաս տանելու ոչ բարձման ունի թաթիւն եւ ոչ՝ ժամանակ։ — — —

2րդորդը եւ վերջին կէտը. «Հարկ է յառաջ տանիլ այս պայմանները, որ զլուցեցուցիչ են. կը պահենք իբր պաշար միւս հատուածներուն հետ (ինչպէս Հ. Ղ. է ոսկեգարուն համարուած խնդրի եւ խնդր (Այսինքն խնդրաւ), ստեղծուած ինչ խառնակ եւ անորոշ ըստ ժրմա (փոխանակ է իմ) տես. «ստեղծուած (ստեղծուել) իմն ի ժամայ կարկառու Ոսկ. Վագ. Ս. էջ 602 եւայլն), որոնք ամեն բան են բաց ի Ոսկեգարուն հայերենէ»։ Այսպէս ըսած էր Թ. Վանանդացին «Սուրհանդակին» մէջ :

Այս 2րդորդը կէտին պատասխանը գրելու սկսած ամեն, խոտողանիմ, թէ չեմ կրնար ծիծաղութեամբ, Ա՜սա թէ ինչու :

Իբր ոսկեգարուն հայերենի նմայիներ՝ մեծապ. ԅօգուածագրին յառաջ բերած կոտորներուն մէջ՝ «խնդր է ինչպիսի» բառերուն հանդիպելով, ծիծաղը շարժեմ էր այս ասովի ասացուածքը, զոր միշտ կը լսենք ընտանեկան խօսակցութեանց մէջ, թէ ինչպէս յանկարծ ոսկեգարուն հայերենի մեծ պատուին է բարձրացրել. Առաջարկեցի որ գտնէ «խնդր» դրուի բառը, որպէս զի առաւանդն կատարեալ ըլլալ ասովիքն ձեւը։ Բայց մեծապ. ԅօգուածագրին au sérieux առնելով առաջարկութեան, Թ. Վանանդացւոյն խրատներն իմ տալ — լու ուշադրութիւն — թէ այս բառը Հայկազեան բառարանին մէջ — կը պակի, մոռնաւ եւ... եւ թէ «Ոսկեգարուն մասնագէտ մը պէտք էր գիտալ ոսկեգարուն բառերը, կամ այդ մասնագիտութեամբ ծանշար՝ առանց բառաբարց ալ. եւ կարգ մը ուրիշ աւելորդ խրատներ. Բայց հարկ չենք տեսներ հոս կրկնելու թէ Վանանդացւոյն ուղիւղը Հայկազեանը չի. միայն յետագային (450—1800) մաթեմատիկայի մասը համար երբեմն կը բանայ թաթիւն զՀայկազեանը։ Ըստ գիտաւ կրնար գուշակուիլ այս շշմարտութիւնը. Հայկազեանը երբեք է լիբրով չի նշանակել բառերը. Ի բաց առեալ Ս. Գրիգոր Եւսեբիան ու Գրիգորի (զորոնք Պոլսեցի — փետրագար մը՝ է լիբրոս փոխած է...) ուրիշ գրքերէ առնուած բառերուն էջերը նշանակուած չեն Հայկազեանին

պիտի ըստ անոնց, որոնք էջեր կը գտնեն (Թէպէտ գեղատիպ էջեր) և ապիկի ու գրականութեան վաստակաւորներու եղանակներն անգլից զիմակներ կորցնելու փնջին: Գեղեցիկ կը յարմարի այնպիսիներու Շէկսպիրի խօսքը. There are more things in heaven and earth, Horatio . . . Than are dreamt of in your philosophy. Hamlet I, 5.

Կ'երեւայ թէ շատ շեշտ գաղափար կաղմեր են ոմանք «սոսկեգարուն» հայերէնին վրայ, եւ անոր համար շատ թեթեւագէտի գնեն կ'ուզուի «սոսկեգարեան» միջանարի: Շատ շուտ կը թաղուին հասկաւորողները, շատ տարածամբ եւ — վաղահաս կը գտնենք՝ Յ. Գուրգէնի հասցէին ուղղուած՝ Ave, Imperator, morituri te salutant! խօսքը: Ոսկեգարուն աշակերտ մըն ալ անսխալական էէ. բայց վաղվազ գատաւճիճեաներով անհարկն է թէ գատապարտուի «սոսկեգարուն» աշակերտ մը, միայն անոր համար, որովհետեւ «Բազմավէպ» վերջին տարեանը Նորիւնի ձեռագրութեան շուտով կ'ուզէ լսել անոնց — հաւրէ-նները . . . : Ասոր ծաշեաններ, Գուրգէններ կը թաղուին, վաղը կորցը պիտի գայ ուրիշ համբաւներ, Ասորը նեաններ, Թառուեաններ պիտի ուզուին հետաւորայ Զննուի: Բայց, բարեբախտաբար մահահափառ հրեշտակի Բազմավէպի բերնով եւ բաղձնաքով չի շարժիր: Ո՛ւ, եւ զԱՒ տարեկան տարբերութիւնն, որ, այս, իմաստի այլոյնութիւն յառաջ բերած է, պէտք էր նկատողութեան առնուիլ սակայն, քանի որ ՉԻ՞ տպագրութեան մէջ ըստ «Բիւզանդիոնի» սրբագրուած է արդէն: —

Բացարձակապէս կը կրկնենք յեթէ մեծ. Յօգուածագիրը կ'ուզէ որ մեր այս կարեւոր խնդիրը շարունակուի՝ միայն եւ միայն մտքերու լուսաւորութեան համար, հարկ է որ լատիններէնի, յուններէնի եւ այլ լեզուներու նման, մեր հայերէնի «սոսկեգարուն» ժամանակն ընդունուին: Մենք իբր աշակերտ մեր զպրոցին՝ առաջարկած ենք 405—450 տարիները. թող մեծապ. Յօգուածագիրը լըլըրեն՝ առանց այլինդայլը քաղաքանշուածեանց, պարզէ մեր թէ, «մէ, այս կամ այն պատճառի համար կանոնաւոր պէտք ենք համարիլ» մինչեւ ժԻ. գար եղած հայերէններն ալ:» Անձնականութիւն չեաւունի մեր լուսարանութեանց մէջ: Համարութիւնը կը մնայ նոյն, թէպէտ ըսողն ըլլայ՝ Թորոս, կամ Թորոս էֆ., կամ մեծ. Թորոս: Այս հիման վրայ պատարաս ենք մեծապ. Յօգուածագիրն հետ խորհրդոց փոխանակութեան մէջ մտնելու, այն ատեն հաւատարմէք, որ անօգուտ շըլլաք այս գրչամարդը, այլ մէկ կողմանէ յերեւան կը հանէ մետրոպեան լեզուին թաղուն գանձներ, եւ միւս կողմանէ ծաշաններ կը — սրէ՝ մեր փճարանութեան հետեւողներուն, որոնք 20—30 տարիներէ ի վեր այսպիսի խնդիրներու վրայ շատ իրիշ բան լսած էին, թէպէտ «Եկարագիր ուսմանց» թեան, «Հատընտիր» ներ, «Հաշակ ոսկեղէն զպրոց» թեան ներ չգաղանցեան մետրոպեան լեզուն քարգոյլէ՝ բանի եւ զրով:

Ուրեմն ցոյցանութիւն, բարեկամ! Գ. Գ. 1908, Յունիս 2/18. ԹԱՄԱՐԱՆԱՅԻՆ ՎԱՆԱՆՈՒՄՈՅՈՒ

ՅԱՄԱՐԱՆԱՅԻՆ ՎԱՆԱՆՈՒՄՈՅԻՆ ԵՆՈՐՈՒՄ, (Երանանային Եւ Կերէն)

Չորրորդ դարու պատմութիւնը «Ճգնատամի եւ Կոմորկաց, որ կը յորջորջէ Հեղինակն, ընդարձակօրէն (p. 232—383) նկարագրելով ժամանակին քաղաքական եւ եկեղեցական պարագաները, ճգնատամի դար մ'էր քաղաքական տեսակետով, երբ մեծարոյ եւ բնիկ լըլընականաց գահէ ի վերջոյ իրականներն կը իրօսուէր՝ երկուքի բաժնուելով աշխարհին եւ մեծամասնութեամբ Տիգրան նստող Սասանականին երթարիւնելով, եւ որմէ քայլ մըն էր մինչեւ վերջնական բարձունք յաջորդ Ե դարուն առաջին կիսուն: Ճգնատամ նաեւ եկեղեցւոյ համար, երբ յաճախ խանգարուած էր այն շքեղ միաբանութիւնը գահուն եւ եկեղեցւոյն որ աւանդմանց էր Ս. Գրիգորի եւ Տրդատէ. երբ նաեւ հին հեթանոսական կրօնքն նորոգելու փորձ կ'ըլլար եւ նաեւ առաջին հակեղեցական հալածմունք քրիստոնէայ թագաւորաց՝ եկեղեցւոյ ճոխութիւնը կոտորելու դիմադրանք ճգնատամին տկարացած ու պարտաւած ելաւ գահէ՝ չկրնար լով յառաջ բերել նոր Տրդատ մը. մինչ եկեղեցին ներքուստ աւելի զոռւած, աւելի զօրացած ելաւ՝ ծնանելով Ներսէս մը: Այս ժամանակին միայն սկիզբներուն համար տեղեկութիւն կուտայ Ազմածագիրը. մնացեալ ամբողջ ժամանակին համար գլխաւոր ազգային աղբիւրն է Բուզանդ, որուն եւ Նորենացւոյ ունեցած աղբիւրն ալ յատուկ քննադատութեանց նիւթ եղած է.

— հարեանցի նշանակներ որ Գաղաշեանի քննութիւնը յաճախ կը յիշուի՝ բովանդակ գրոցս մէջ անունը վրոյսկաւաւ Darbashean գրելով: — Գործոյն ծրագրին համեմատ նախ կը ներկայացուին ժամանակին «քաղաքական հանգամանքներն մինչեւ Հայոց աշխարհի բաժնուիլը» (p. 282—273.) երկրորդն ժամանակի՝ «քրիստոնէական կեանքը Տրդատի մահունէ մինչեւ աշխարհին բաժնուելուն», բայց այս վերջինը շատ ընդարձակօրէն՝ այլեւս զըլկներու բաժնուած. այսինքն՝ Ս. Գրիգորի յաջորդները մինչեւ Ներսէս Մեծ (p. 273 ff.) Ս. Ներսէս եւ իւր ժամանակի եկեղեցական պարագաները (p. 287 ff.) Ս. Ներսէսն մինչեւ Ս. Սահակ եղած ժամանակամիջոցը եւ Պապայ փորձը՝ հերձուածաւ մը յառաջ բերելու. (p. 316 ff.) Այս պատմական բաժիններուն կը յաջորդեն զաւանդաբան ուսումնասիրութիւնքն, նախ՝ նոյն ժամանակի հաւատքն ու կրօնական կեանքը. (p. 330 ff.) զլուսարարար քաղաւած Բուզանդայ ցրեւցան